

YUSUF AKÇURA VE DİN

Dr. Fatih M. SANCAKTAR*

ÖZET

Bilindiği gibi, lâik düşünce 19. yüzyıldan beri Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. Bu çalışma da, Türk düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan Yusuf Akçura'nın lâiklik düşüncesi incelemektedir. Ancak, özellikle bu çalışmanın incelediği Yusuf Akçura'nın aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin mihenk taşlarından biri olması konunun önemini arttırmaktadır. Zira, Türk milliyetçilerinin lâiklik anlayışı, daha doğrusu dine bakışının sergilenmesi, Türkiye'de lâiklik yaklaşımlarını ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Bu amaçla, bu çalışmada öncelikle Yusuf Akçura'nın lâiklik düşüncesinin anlaşılması için onun yaşamında dinin yeri ve İslâm dinine bakışı izah edilerek, daha sonra onun lâiklik anlayışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yusuf Akçura, Lâiklik, İslâm Dini, Türk Milliyetçiliği,

* YYÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

YUSUF AKÇURA AND RELIGION**ABSTRACT**

It is known that laicism has been influencing Turkish intellectuals as from the 19th century. So this article examines laicism idea of Yusuf Akçura, who has got an important place and position in the Turkish idea lifetime. On the other hand, Yusuf Akçura is known as one of important touchstones of Turkish nationalism. This point arises the importance of this article. This is because this article partly explores Turkish nationalist' religion and laicism approaches in Turkey. Therefore, this article firstly shows Yusuf Akçura's approach of Islam Religion and the place of the religion Islam in his life in order to understand the laicism idea of Yusuf Akçura, and secondly explains his laicism understanding.

Key Words

Yusuf Akçura, Laicism, Islam Religion, Turkish Nationalism, Ottoman Second Constitutional and Republic of Turkey

Giriş

Yusuf Akçura'nın din ve özellikle İslâm dini hakkındaki görüşlerine girmeden önce, dinin onun yaşamında nasıl bir yer kazandığını, hangi düşünce ve düşünürlerden etkilendiğini görmek faydalı olacaktır. Zira, düşüncelerin bulunulan zamandan, sosyal yaşamdan, kişilerin kendi hayatındaki süreçten ve iletişim içerisinde bulunduğu düşünürlerden etkilendiği gerçeği göz ardı edilemez.

Yusuf Akçura'nın Çocukluk ve Gençlik Çağlarında Dinin Yeri

Türk milliyetçiliğinin önemli temsilcilerinden olan Yusuf Akçura, dikkate değer düşünürler yetiştirerek bütün Türk dünyasını etkileyen Kazan Türklerinden olup, 1876 yılında Simbir şehrinde doğmuştur. Henüz iki yaşında iken babasını kaybetmiştir¹. Yusuf Akçura, kendisi "pek ciddi" olarak görmese de, dini yönü ağır basan ilk eğitimini, Rusya'dan ayrılmadan önce Lohafka'da mahalle imamı ve ilkokul öğretmeninden almıştır². Dinî ağırlıklı bu eğitimini, annesi ile birlikte 1883 yılında geldiği İstanbul'da dinî bilgileri ve yazmayı öğreten Mahmut Paşa Camii yanındaki ilkokulda, bir süre sonra da Kara Hafız ilkokuluna giderek sürdürmüştür. Bu okulda "İnna fetahna" suresini okurken hocasından yediği tokadı hiç unutmamıştır³. Ancak, Yusuf Akçura ileriki yıllarda ifade edeceği üzere, bu okullarda eğitim adına "hemen hiç bir şey" verilmemesine rağmen, çocuklara bir ideal, hedef ve emel vermede "şuursuz" bir şekilde de olsa büyük bir başarı sağlandığını ifade etmektedir. Ona göre, bu ideal çocukları Müslüman yapmaktı⁴. O, bu ilkokul yılları sırasında annesinin hastalanması üzerine, Bursa kaplıcalarına gitmek zorunda kalmıştır. Bursa'daki ikameti esnasında, teravih namazı için gittiği Ulu Camii'nin görüntüsü kendisinde "unutulmaz intibalar" bırakmıştır⁵.

Bursa'dan İstanbul'a döndükten sonra Yusuf Paşa semtine taşınan Yusuf Akçura, kız ve erkek çocukların ayrı ayrı bölümlerde okuduğu ve yeni

¹ Ahmet Temir, **Yusuf Akçura**, Ankara 1987, s. 9-10.

² Yusuf Akçura, "Defter-i Amalim", nakleden Muharrem F. Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı**, İstanbul 1944, s.101.

³ **A.g.e.**, s.103-104.

⁴ Yusuf Akçura, "Emel (İdeal)", **Türk Yurdu**, II/16, 27 haziran 1912, s.485.

⁵ Yusuf Akçura, "Defter-i Amalim", nakleden Muharrem F. Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı**, s. 105.

usulde tedrisatın yapıldığı bu semtin ilkokuluna kayıt yaptırmıştır. O, dini eğitimin ağırlıklı olduğu ilkokullarından sonra gittiği yeni usuldeki bu okulun üzerinde yapacağı değişimi fark edecek, o dönem eğitiminin yansıması olan ikililiğin tesirlerini hissedecektir. Zira, ileride, bu okulda derslerdeki düzen ve disipline rağmen, öğrencide itaat, nizam ve terbiyenin diğer ilkokullardan daha kötü olduğunu ifade edecektir. Hatta, erkek öğrencilerin uzaktaki kız öğrencilere karşı terbiyesizce tavırları kendisini şaşırtmış⁶, ayrıca manasını bilmese de, kötü söz ve küfürleri bu okulda öğrenmiştir⁷.

Yusuf Akçura, annesinin, üvey babası olacak olan Dağıstanlı Osman Efendi ile evlenmesinin ardından, 9 yaşında Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiye'sine kayıt yaptırmıştır. Dinî bilgilerle birlikte, lisan ve fen bilimleri okutulan bu okul da Yusuf Akçura'yı derinden etkilemiştir. Her şeyden önce, okuldaki hocaların menfi tavırları ve metotsuz eğitimleri kendisinde olumsuz bir tesir bırakmıştır. Diğer taraftan, bu okulda dinî konulara merak sarmış, hatta Rum ve Ermeni öğrencilerle din ve Hıristiyanlık üzerinde tartışmalara girişmiştir⁸. Daha sonra yazdığı bir makalesinde, İstanbul'da gördüğü bu eğitim sistemini eleştiren, bu eğitimin öğrencilere gerekli ve güçlü bir "dinî, millî, vatanî" ve diğer herhangi bir ideali aşılamaktan uzak olduğunu⁹ ifade eden Yusuf Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti'ndeki Rüştiye ve İdadî okullarında "mütenakıs, mütesadim fikirlerini tanzim edecek hepsinin fevkinde vazih ve parlak bir gaye-i emel gösterip talebeyi ona doğru sevk edecek muayyen ve kati bir ahlak, bir terbiye yoktur. İbtidaiyeden tâli mektebe geçen çocuk dalgalar arasında kalmış, yelkensiz, dümen-siz bir tekneye döner, bir tarafa yürüyemez, bir şeye kuvvetle inanamaz, hatta manevi bir şeyi sevemez" haldedir¹⁰.

Rüştiye Mektebi'nde okurken, 1889 yılında doğduğu ve akrabalarının bulunduğu Kazan'a annesi ile birlikte seyahate çıkan Yusuf Akçura'yı, Rus Devleti tarafından zorla Hıristiyanlık propagandasına ve eğitimine tabi tutulan Türklerin durumu derinden etkilemiştir. Bu durum, onun kalbinde

⁶ A.g.e., s.106.

⁷ A.g.e., s.114.

⁸ A.g.e., s. 113-114.

⁹ Yusuf Akçura, "Emel(İdeal)", *Türk Yurdu*, II/16, 27 Haziran 1912, s.489.

¹⁰ A.g.m., s. 487.

unutulmaz yaralar açtığı gibi, Rus adını her duyduğunda bu insanların hali aklına gelmiştir¹¹. Hatta, bu seyahat sırasında okuduğu bir kitapta Rus Devleti'nin himayesinde olan Kasım Hanlığı Devleti'ne mensup bazı Hanların Hıristiyan olduğunu görmesi, Ruslara karşı duyduğu nefreti arttırmıştır¹². Diğer taraftan, Yusuf Akçura, bu seyahat vasıtasıyla Rusya'daki akrabalarını, Türklerin bulunduğu bölgeleri gezme ve tiyatro, operaya da giderek Batı kültürünü nispeten tanıma fırsatı bulmuştur¹³.

1890 yılında İstanbul'a dönen Yusuf Akçura, tekrar askerî rüştiyenin üçüncü sınıfına devam etmiş, 1892 yılında rüştiyeyi tamamlayarak Harbiye'ye kabul edilmiştir. Harbiye'deki eğitimi sırasında bir kez ceza alan Yusuf Akçura, 1896 yılında bu okulu da bitirerek Erkan-ı Harb (Kurma) sınıflarına ayrılmış ise de, Avrupa'da bulunan Jön-Türkler ile ilişki içerisinde bulunduğu iddiasıyla bir kaç ay sonra tutuklanmıştır¹⁴.

Bu tutuklanma sırasında, II. Abdülhamit devrinde bir çok asker ve aydın kişinin maruz kaldığı üzere, meşrutiyetçi ve Jön-Türklük suçlarıyla itham edilen Yusuf Akçura, arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) ile birlikte 1898'de Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra Trablusgarb'dan, yine Ahmet Ferit Bey ile beraber kayıkla Tunus'a, oradan da Paris'e kaçmaya muvaffak olmuştur. Paris'te Jön-Türk çevrelerinden Ahmet Rıza Beyin muhitine dahil olmuş ve bu arada üç yıl eğitim göreceği Paris Siyasî Bilimler Enstitüsü'ne girmiştir.

Paris'te hem eğitimini sürdüren, hem de konferans, tiyatro ve operalara giderek Paris'in, dolayısıyla bir çok Osmanlı aydınının kitaplarda gördükleri Batı'nın kültürel ortamını teneffüs eden Yusuf Akçura'yı sabah erkenden kalkarak "namazını kılan" biri olarak görmekteyiz¹⁵. Yine, Paris'te iken siyaset dışında felsefe, sosyoloji, tarih konularıyla yakından ilgilenen Yusuf Akçura, 1903'de "Osmanlı İmparatorluğu Müesseseleri Üzerine bir Tecrübe" adlı bitirme tezi ile eğitimini tamamlamış, Ahmet Rıza Beyin çı-

¹¹ Yusuf Akçura, "Defter-i Amalim", nakleden Muharrem F. Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, s. 124-125.

¹² A.g.e., s. 136.

¹³ A.g.e., s.122-123.

¹⁴ Ahmet Temir, a.g.e., s.26.

¹⁵ Emel Esin, "Akçuraoğlu Yusuf Bey'e Dair Hatıralar", *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara 1987, s.36-37.

kardığı “Şura-i Ümmet”¹⁶ ve “Meşveret” gazetelerinde düşüncelerini aks ettirme imkânı bulmuştur¹⁷.

II. Abdülhamit dönemindeki bir çok aydın gibi, kaçak ve rejim karşıtı olması sebebiyle Osmanlı topraklarına giremeyen Yusuf Akçura, Paris’den Kazan’a geçerek, Rusya Müslümanları adlı bir partinin etkinliklerinde ön saflarda bulunmuştur. Ancak O, bu hareketlerden memnun olmayan Rus idaresi tarafından tutuklanarak, Kazan Vilâyet Hapishanesi’ne atılmıştır¹⁸. Çok sıkıntılı geçtiği anlaşılan bu hapis hayatı sırasında, bir cuma günü imamın vaazını “ehemmiyetle, tevazu” ile dinlerken, İnşirah suresinin manasından hareketle, kendi ruh dünyasını anlatan şu cümleleri sarf etmiştir; “Bu benim için fazla yüksek; küçük, pek küçük içtihadımın, beşeriyetin en büyük inkılâplarından birinin failine hitab buyurulan kelimât-ı kudsiye ile teselli olunması beni utandırıyor. Mamafih bu elfaz-ı İlahiyye’nin istimaında, tarif-i na-kabil bir zevk-i semavi duyuyorum. Amenna ve saddakna! Feinna maal-‘usri yusran. İna maal-‘usri yusran”¹⁹. Diğer taraftan 1904 yılında Rusya da bulunduğu sırada kendisinin bütün Türk Aydınları tarafından tanınmasına vesile olacak meşhur makalesi “Üç Tarz-ı Siyaset”i “Türk” gazetesine göndererek, yayınlama fırsatı bulmuştur²⁰.

Etkilendiği Çevreler ve Düşünürler

Yukarıda görüldüğü üzere dinî hayatın yoğun yaşandığı geleneksel bir kültürde yetişen, ilk eğitimini yine dinî ağırlıklı gören ve çocukluktan yetişkinliğe kadar canlı bir dinî yaşam süren Yusuf Akçura, Askerî Rüştüye, Harbiye’de okuduğu esnada ve Jön-Türklerle ilişkisi vasıtasıyla kendisini derinden etkileyecek düşünce dünyası ile tanışma fırsatı bulacaktır. Zaten, o dönemde Harbiye ve Tıbbiye okullarında bir çok Osmanlı aydını felsefi ve siyasal düşünce noktasında batılı düşünürlerin etkisi altında kalmışlardı. Ancak, onun asıl fikirlerinin olgunlaştığı dönem Paris ve Kazan’da bulunduğu yıllara denk gelmektedir. Öncelikle, Yusuf Akçura, II. Abdülhamit yöneti-

¹⁶ Şura-i Ümmet gazetesinde çıkan makaleleri daha sonra, “Eski Şura-i Ümmet’de Çıkan Makalelerimden” adı altında İstanbul Tanin Matbaasında 1913’de neşredilmiştir.

¹⁷ Ahmet Temir, a.g.e., s.28-29.

¹⁸ Abdullah Taymas, “Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü ve Rusya Türkleri Arasındaki Çalışmaları”, *Türk Yurdu*, XXVI/7, İstanbul 1942, s.224.

¹⁹ Emel Esin, a.g.m., s.38.

²⁰ Ahmet Temir, a.g.e., s. 30-31.

minden kaçarak gittiği Paris'te eğitim gördüğü yıllarda, Albert Sorel, Emile Boutmy, Anatole Lorey-Beaulieu gibi tanınmış Fransız bilim adamlarından dersler almıştır. Bu önemli düşünürlerin fikirlerinden etkilenerek, tarihî ve siyasî olaylara materyalist bir yaklaşım içerisinde bakmış, fikir ve idealerin arkasında maddî ve ekonomik güçlerin de var olduğuna inanmıştır²¹. Bu noktada, onun üzerine çalışma yapanlar, Paris'teki bu eğitimin, sosyal olayları tarihten elde edilen metot ile çözümleme şeklinde beliren bir düşünce yapısına ulaşmasında etkili olduğunda hem fikirdirler. Ayrıca, bu yönüyle Yusuf Akçura'nın Türk tarihçiliğine yenilik getirdiği kabul edilmektedir²². Ancak, aşağıda göreceğimiz üzere, Yusuf Akçura sosyal olayların altında sadece maddî ve ekonomik etkenleri görmediğinin altı çizilmelidir.

Yine, Rusya'da bulunduğu dönemde Türk aydınları ile de fikir alışverişinde bulunan Yusuf Akçura'yı etkileyen şahısların başında, "Tatar reform ve modernizmin öncüleri" Şahbettin Mercani, Kayyum En-Nasiri, Alimcan Barudi gibi şahıslar gelmekte idi. Bu şahıslardan bir çok temel fikir edinen Yusuf Akçura, en çok etkilendiği konu İslam'da Reform'un gerekliliği idi²³. Bununla birlikte en fazla etkilendiği kişi Gaspıralı İsmail Bey²⁴ idi. Yusuf Akçura üzerinde değerli bir çalışma yapmış olan François Georger'a göre; Yusuf Akçura, Türklerin birliğini sağlama, ılımlı politika yapma, siyasal alandan daha çok kültürel alanda mücadele etme, kadının toplumdaki önemi konusundaki düşüncelerini Gaspıralı İsmail Bey'e borçludur. Ayrıca, "doğayı gözlemleme, gerçekliğin incelenmesini temel alma ve tarihsel çözümlemeye önem verme" gibi bir metodu edinmesinde Gaspıralı İsmail Beyin rolü olmuştur²⁵.

²¹ François Georger, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, 2. Baskı, İstanbul 1996, s.30-31. Bu düşünce yapısından dolayı, Niyazi Berkes ve Samet Ağaoğlu, Yusuf Akçura'nın biraz sola kayan fikirlere sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Bu noktada, Ercüment Kuran da, Türk tarihçilerinin ve milliyetçilerinin 1940'dan sonra, Türk-İslam sentezine yönelmeleri ve sosyalizme cephe almaları sebebiyle, Yusuf Akçura'nın milliyetçi çevreler tarafından ihmal edildiği kanaatindedir. Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", **Sosyoloji Konferansları (Ziya Gökalp Özel Sayısı)**, XIV, s.200-203; Samet Ağaoğlu, **Bahamın Arkadaşları**, 3. Baskı, İstanbul 1969, s.69; Ercüment Kuran, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği", **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, s.48.

²² Mehmet Eröz, "Yusuf Akçura'nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri", **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, s.51. Ercüment Kuran, *a.g.m.*, s. 46; François Georger, *a.g.e.*, s. 72-84.

²³ François Georger, *a.g.e.*, s. 23-25.

²⁴ Gaspıralı İsmail Bey hakkında geniş bilgi için bakınız Mehmet Saray, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey**, Ankara 1987; Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993.

²⁵ François Georger, *a.g.e.*, s. 26-27.

Yusuf Akçura ve Din

Yusuf Akçura'nın dine yüklediği fonksiyon göz önüne alınır, bugün dahi Türk düşünce ve siyasî hayatımızda kuvvetli bir şekilde kendini gösteren ikircikli bir düşünce yapısını sergilediği gözlemlenecektir. Bundan dolayı dine bakışını iki ana başlık altında incelemek, konunun daha anlaşılır olmasına yardımcı olacaktır. Çünkü, o, topluma yön ve bir ruh verilmesi hususunda sık sık dine başvururken, siyaset ve devlet örgütlenmesi bazında dinî referanslarda zayıf davranacaktır. Öyle ki, bu görünümü sergilerken mensup olduğu dine başvursa da, ulaştığı sonuçta veya son değerlendirmede ortaya koyduğu bilgi ve yaklaşımların Avrupa tarihinden ve düşüncesinden yola çıktığını çoğu kez görmekteyiz.

Devlet, Siyaset ve Din İlişkisi: Öncelikle, Yusuf Akçura'nın içinde bulunduğu toplumun ve kendisinin inandığı din olan İslâm'a bakışı, devlet, siyaset ve din ilişkisine dair düşüncelerini anlamak için bir hareket noktası oluşturabilir. Ona göre, İslâm hem bir dindir, hem de sosyal ve siyasî bir "meslek", yani 'politika/yol'dur. Zira, İslâm kendisine inananları, birey ve toplumu nizama sokan, toplumun eski anlayış, inanç, ahlak, âdet ve kanunlarının yerine kendisinin öngördüğü yapı ve yaklaşımları inşa eden bir dindir²⁶. Böylece, İslâmiyet'te din ile devlet birleşmiştir. İslâm cemiyetlerinin müesseseleri ve dolayısıyla İslâm cemiyeti, İslâm devleti birer dinî cemiyet ve devlettir²⁷.

Diğer taraftan, Yusuf Akçura açısından İslâm dini, çeşitli ırklardan oluşan mensuplarının hepsini eritip birleştirerek, "bir değirmenden çıkan un misali" gibi eşit ve kardeş bir toplum ortaya çıkarmak istemektedir²⁸. Bu yüzden, ona göre, İslâmiyet ümmet ideali sebebiyle bütün milliyetçilik anlayışlarına kesinlikle karşıdır. Ancak, İslâmiyet, bu hedefler doğrultusunda tarih sahnesinde güçlü bir temsil yeteneğini göstermesine rağmen²⁹, ırkların "ahlak, âdet ve bazı itikadlerini" tamamıyla silememiştir³⁰. Örneğin, Türkler ve İranlılar'da görüldüğü üzere böyle bir devlet ve millet oluşmamıştır³¹.

²⁶ Yusuf Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Bakış", *Bilgi mecmuası*, I/1, s.72.

²⁷ *A.g.m.*, s.75. Yusuf Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti de bu çerçevede bir İslam devletidir. Bu devlette Arap, Bizans ve İran tesiri bulunsada, ağırlıklı olarak İslam ve Türk örf ve adetlerinin etkisi altındadır. Bu son temel iki kaynaktan İslam, daha çok etkilidir. *A.g.m.*, s.72.

²⁸ *A.g.m.*, s.72.

²⁹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Haz.: Enver Ziya Karal, 2. Baskı, Ankara 1987, s.32, 34.

³⁰ Yusuf Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Bakış", *Bilgi mecmuası*, I/1, s.72.

³¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.33.

Bu noktada, Yusuf Akçura'nın, Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun Kur'an-ı Kerim ve Hadislere dayanarak İslâmiyet'in milliyetçiliğe karşı olmadığını ispat etme çabasından daha farklı bir yol takip ettiğini görmekteyiz³². Gerçi, aşağıda gerekçesini ifade edeceğimiz üzere, Yusuf Akçura "en azından" cumhuriyet dönemine kadar, İslâm dinini dışlayan bütün yenileşme hareketlerine karşı idi³³. Ancak, onun bir çok hususta olduğu üzere din-milliyetçilik ilişkisinde de temel yaklaşımı, tarihî sürecin getirdiği zorunluluk, kaçınılmaz yol teması üzerine oturmaktadır³⁴. Bu yüzden, onun için tarihî süreç "kadir-i mutlak"tır³⁵. Öyle ki, tarihin doğal akışına karşı gelenler, buldukları topluma bunalım kazandırmaktan öteye gidemezler³⁶. Bu yaklaşım, tarihî düz, ileriye doğru giden bir çizginin evrimi olarak algılaması temeline dayanmaktadır. Ancak, ulaşılan bu düşünce, belirli bir coğrafyadan hareket etmekte, Hıristiyanlık ve daha doğrusu bu dine mensup olanların, Batı medeniyetinin tarihî sürecini gözetmektedir. Böylece, dini adeta 'reform' eden, yeni bir şekil veren, dini Batı'nın 19. yüzyılda ulaştığı bilgi ve siyasal yapı ile değerlendiren bu yaklaşım, Yusuf Akçura'nın dinin dışında bir fikir üretmesine, lâik bir düşünceye ulaşmasına neden olmuştur.

Nitekim, ona göre, İslâmiyet tarihteki ve dinlerdeki evrimi dikkate alınmalıdır. Yine, bu evrim sonucunda ulaşılan bir değer olan milliyetçiliği kabullenmek³⁷, tarihin yasalarına boyun eğmek zorundadır. Yusuf Akçura, bu

³² A.g.e., s. 34; François Georgeon, a.g.e., s. 25; Ayrıca İslamiyet'te milliyetçilik konusundaki tartışmalar ile ilgili bakınız, Masami Arai, *Jön-Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul 1994, s.107-110; İsmail Kara, "İslamcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması", *Tarih ve Toplum*, S.28, İstanbul 1986, s. 240-247.

³³ François Georgeon, a.g.e., s.25. Örneğin, bu dönemde aydınlar tarafından sıkça ifade edildiği üzere, Yusuf Akçura da İslam Devleti'nin millet egemenliği ilkesine, demokratik bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. Yusuf Akçura, "Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde", *Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale*, s.96.

³⁴ Nitekim, cumhuriyet döneminde Yusuf Akçura, Batı tarihinin siyasal sistem noktasında ulaştığı millî egemenlik ilkesine muhalefeti "Allah'ın yer yüzünde görmek istediği adalete karşı gelmek, İrade-i İlahiyye'ye isyan etmek" olarak görmekte, tarihi zorunluluğa ilahi zemin hazırlamaktadır. Yusuf Akçura, "Tecelli Günü", *Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale*, Hilmi Kitabevi, 1924 İstanbul, s.220-221.

³⁵ Yusuf Akçura, "İkinci Sene-i Tedrisiye İbtidasında", *Siyaset ve İktisat*, s. 109.

³⁶ Yusuf Akçura, "Milliyetçilik, Halkçılık", *Siyaset ve İktisat*, s.136.

³⁷ Nitekim, Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde Türk milliyetçiliğinin İslamiyet'ten üstün bir ilke haline geldiğini açıkça ortaya koymuş ve İslamiyet'in bu temel ilkeye hizmet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yusuf Akçura, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'na sunduğu bitirme tezinde daha da ileri gitmiş, Osmanlı kurumları üzerine yaptığı sonuç bölümünde, milliyetçilik düşüncesinin, Osmanlı

noktadan hareketle, yani Batı'nın tarihsel sürecine ve Avrupa toplumunun, devletlerinin yapısına bakarak dinin vicdanlara çekilmesini³⁸ önermektedir. Özellikle, bu hususta yine Hıristiyanlığı misal göstererek, "zamanımız tarihinde görülen genel akım ırklardandır. Dinler, din olmak nedeniyle gittikçe siyasal önemlerini, kuvvetlerini yitiriyorlar, toplumsal olmaktan çok kişileşiyorlar. Toplumlarda vicdan özgürlüğü, din birliğinin yerini alıyor. Dinler cemiyetlerin işlerini düzenleyici olmaktan vazgeçerek kalblerin kılavuzluğunu üzerlerine alıyorlar. Tanrı ile kul arasında bir vicdan bağı durumuna geliyorlar"³⁹ demektedir.

Yine, Yusuf Akçura'nın Batı medeniyetinin geçirdiği tarihî merhalelerden yola çıkarak, mutlak belirleyici olarak gördüğü tarihî evrimi önünde durulmaz bir tufan gibi algılamasına dair bir başka örnek de, onun İtalyan birliğinin kurulması aşamasına dair düşünceleridir. Ona göre, 1848 İhtilâli'yle birlikte İtalya'da, İtalya'nın istiklâlini, birleşmesini ve meşrutiyetin kurulmasını isteyen bir grup oluşmuştur. Bu grup bütün İtalyan devletçiklerinin bu arzu doğrultusunda hareket etmesini istemiş ve bu isteklerinde de başarılı olmuşlardır. İtalya'nın birlikteliği ve istiklâli için bu gruptan bazıları da, ıslâhat taraftarlığı ve İtalyan vatanperverliği ile şöhret kazanan Papa IX. Pi'ye baş vurmuşlardır. Bu Papa bazı ıslâhatlar yapmış olmasına rağmen, Papalık devletinin ruhu, hür ve meşruti bir idareye müsait olamaması nedeniyle meşrutiyet isteğinde bulunanların arzularını yerine getirmemiştir. Zira, Papalık dinî bir devlet idi. Papa, konuşma ve basın hürriyetini kabul ederek, dine dayanan teşkilâtının eleştirilmesine izin veremezdi, mutlak olan dinî kanunlar, yetersiz insan aklı ile değerlendirilemezdi. Yine, hürriyet ve meşrutiyetin dinî hükümlerle bir arada yaşaması imkânsızdı. Çünkü, her iki anlayışın temelinde zıtlık vardı. Hür, meşruti ve cumhu-

topraklarında yaşayan Müslüman olmayan milliyetler arasında, onları tek bir millet olarak kaynaştırmanın ciddi olarak düşünülemeyeceği kadar ileri boyutlara ulaşmış olduğunu kabul ediyordu. Hatta bu düşüncesinin bir yansıması olarak, Osmanlı Devleti'nde, gayri Müslimlerin gerçek anlamda ulusal özerkliğe sahip olacakları federatif bir devlet kurulmasını da öneriyordu. Bu öneri döneminin başat düşüncesi ve birlikte yaşama projesi olan Osmanlılığa aykırı idi. Bu Rusya'daki Türklerin özerkliğe kavuşmasını isteyen birisinin düşünceleri olarak da dikkate değer bir anlayıştır. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 31-33, 37-39. François Georgeon'a göre bu düşünce, ileride Türk milliyetçiliğinin İslamiyet'e yeni bir canlılık kazandırması düşüncesine ilham kaynağı olmuş, Müslüman ülkelerde milliyetçiliğin gelişmesi İslamiyet'i zayıflatmaktan çok, güçlenmesine hizmet etmiştir. François Georgeon, a.g.e., s.46-47.

³⁸ Yusuf Akçura, a.g.e., s. 32-33.

³⁹ Yusuf Akçura, a.g.e., s. 34-35.

rî bir devlet lâik olmaya mantıken mecburdu. Papa'nın bu durumu kabul edilmesi ise, kilise devletinin esasını inkar etmesi demektî⁴⁰.

Belki de bir noktada, İslâm dininin milliyetçiliğe izin vermemesi, kültür, ekonomi ve sosyal alanda sıkıntı içerisinde olan Türklüğü ön plâna çekmek isteyen, Türklerin kurtuluşunu millî benliklerine kavuşmasıyla mümkün olacağını iddia eden Yusuf Akçura için, tarihi zorunluluk ilkesinin yanı sıra Batı'nın ulaştığı din-devlet ayrımı ilişkisi, dinin vicdanlara çekilmesi düşüncesi bir çıkış noktası oluşturmakta idi. Zaten kendi hayatı boyunca Türklük üzerine gösterdiği çaba, eğilim ve kaleme aldığı makalelerdeki Türklüğün güçsüz kaldığına dair endişeleri bunu bize göstermektedir⁴¹.

Diğer taraftan, onun Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde⁴² devletin Panislamizm üzerine politika üretmesinin hem iç, hem de dış nedenler dolayısıyla doğru bir hareket tarzı olarak görmemesi, olaylara yaklaşımda dinî bakış açısından sıyrıldığını göstermektedir⁴³.

Yine, Yusuf Akçura, lâik devlet modelini benimseyen cumhuriyet döneminde yaşamının da getirdiği siyasî ve düşünce rahatlığı sayesinde, Osmanlı Devleti'nin dağılmasındaki başlıca sebeplerden dinin neden olduğu olayları da şöyle sıralamaktadır: 1. Batı'da Reform ve Rönesans hareketinin doğuşunu, Osmanlı-Müslüman topluluğunun "başka dillerle konuşup başka mezheblere tabi bulunmasından dolayı" iştirak etmemiş olması, 2. Osmanlı Devleti'nin siyasî, adlî ve idarî teşkilâtının esaslarından biri olan İslâm şariatının zaman ve mekana göre terakkî ve tekamül ettirilmemesi, 3. Şariat esaslarına göre düzenlenen mektep ve medreselerin, XVII. asırdan itibaren Batı'da gelişen serbest ilimleri benimsememesinden ötürü, Osmanlıların medenî tekamüle yeterince hizmet edememesi, 4. Batı'nın Rönesans'dan sonra dinî alâkalardan yavaş yavaş sıyrılmasına rağmen, Osmanlı ülkesinde bu tür bir anlayışın gelişmemesi⁴⁴. Böylece, Osmanlı'nın

⁴⁰ Yusuf Akçura, *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi*, Ankara 1933, s.16-17.

⁴¹ Muharem F. Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, s.84-85.

⁴² Enver Ziya Karal Yusuf Akçura'nın Üç tarz-ı Siyaset makalesinin, "şariat kalıpları ve padişah merkezli reform düşüncelerinde" bağımsız hareket etmesi nedeniyle "laik düşüncenin" mükemmel bir eseri olarak görmektedir. Ona göre sorunun ortaya atılmasında ve eleştirilmesinde şeriatın faydalanılmaması, siyasî düşüncenin dinî düşünceden ayrılması konusunda bir başlangıçtır. Yusuf Akçura, *a.g.e.*, s.11

⁴³ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.19-20, 22-23, 27-32, 34

⁴⁴ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII. ve XIX. Asırlarda)*, 1940 İstanbul, s.6, 8-9.

geldiği nokta bir taraftan yine Avrupa tarihi örneği ile izah edilmeye çalışılmakta, diğer taraftan geleneksel İslâm düşüncesinin dışında bir yaklaşımla, geri kalıftaki sebeplerden birisi İslâm “şeriatı” olarak sunulmaktadır. Yusuf Akçura'nın bu eleştirel tarzı da, hareket noktasına din dışı bir düşünceyi yerleştirmesinden kaynaklanmakta idi.

Yusuf Akçura'ya lâik bir düşünce karakteri kazandıran diğer bir hususta tarihî dönemlerin sınıflandırılmasında ne Avrupa ne de İslâm tarihini merkeze almasıdır. Sınıflama Türk topluluklarının tarihî üzerinden yapılmaktadır. Bu ise, bugün de bir problem olarak duran Batı'nın tarihî seyri sınıflandırmasından farklı bir hareket tarzını ortaya koymaktadır⁴⁵. Ancak, bu düşünce tarzı, Osmanlı veya Türk tarihini ağırlıklı olarak İslâm merkezi etrafında izah eden yaklaşımdan uzaklaşması ile daha çok değer kazanmaktadır. Ayrıca, ifade ettiğimiz üzere Akçura'nın bu düşüncesi Türklüğü öne çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, tarihin safhalarında İslâmiyet belirleyici gösterilmemektedir. Nitekim, cumhuriyet döneminde de, bu tür tarih anlayışı devletin resmî tarih tezi ve Akçura bu tezin oluşturulması sırasında Atatürk'ün de teşvikleriyle öncülük edenlerden olacaktır⁴⁶.

Sosyal Meselelerde Din

Yusuf Akçura'nın siyasal meselelerin aksine, sosyo-kültürel meselelerde İslâm dininin ana kaynaklarına baş vurduğunu görüyoruz.. Örneğin, Türkiye'de kız mekteplerinin açılıp Müslümanların kendi eğitim kurumlarında eğitilmesini, toplumun ilerlemesi yolunda önemli bir yol olarak gören Yusuf Akçura'ya göre, Hazreti Peygamber'in kız çocukların okutulmasına dair hadisi, Müslümanlar tarafından göz ardı edilmiştir⁴⁷. Ayrıca, Batı

⁴⁵ Yusuf Akçura, “Türk Tarihinin Devrelere Taksimi”, *Türk Yurdu*, VIII/4(23 Mayıs 1915), s.2561-2563.

⁴⁶ Etienne Copeaux, *Tarih ders Kitaplarında(1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Cev.: Ali Serktay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.25-26, 38.

⁴⁷ Yeni Türk Devleti'nin kendi yapılanmasını eğitimle sağlayacağına inanan Yusuf Akçura, bunu da Hazreti Peygamber'in cihad-ı ekber kavramıyla izah etmektedir. Artık Türkler, kendilerini dünyada kabul ettirebilmek için eğitimi araç olarak kullanıp her medeni sahada ilerleyebileceklerdir. Bu yüzden eğitim kurumları, Türklerin dünya görüşlerini, hayat anlayışlarını değiştirmelidir. Ona göre batı Türkleri, hayatın her sahasında ve eğitimde hayata “maveraî, destanî ve edebî” bir şekilde yaklaşmaktadır. Yusuf Akçura, bu bakış tarzını küçümsememekte, hatta bu özelliğin Türkleri askeri sahada başarılı kıldığına inanmaktadır. Ancak, hayata bu şekilde bakış Türkleri maddi, iktisadi sahada başarısız kılmıştır. Bu nedenle Yusuf Akçura dünya üzerinde güçlü diri ve başarılı kalabilmenin sırrını, manevi ve sosyal bilimler ile fen bilimleri ayrımı yapmadan veya ikisinden birine ağırlık vermeden, bu ilimlerin birlikte yüksek okul seviyesinde eşit olarak öğretilmesinde görmektedir Yusuf Akçura, “Kız Sultani Mektebi”,

medeniyetinin ilerlemesinin altında düşünce özgürlüğünün bulunduğu inanan bir çok Osmanlı aydını gibi Yusuf Akçura, İslâm medeniyetinin de geleneğinde “fikir bağlanamaz”⁴⁸ esası çerçevesinde fikir hürriyetinin var olduğunu düşünmektedir.

Yine, ona göre İslâm dini toplumun diri tutulmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü, insanı sarhoş edici içkileri yasaklanmıştır. Bu özellik dinin en büyük faydalarından birisidir⁴⁹.

Yusuf Akçura diğer bir konuda dinin önemini şu şekilde ortaya koymaktadır. O, dinin sosyal bütünlüğü sağlamada temel rol oynadığı bir toplumda, dinî bayramlara önem verilmemesini endişe verici bir durum olarak görmektedir. Ona göre bayramlar toplum içerisinde bir dinamizmin ve ataletten kurtulmanın sembolüdür. Öyle ki “maddiyata önem veren Avrupa dahi bayramlarına büyük önem vermektedir”⁵⁰.

Yusuf Akçura, son dönemde Osmanlı aydınları tarafından Osmanlı toplumu üzerinde sıkça durulan bir kanaati ifade ederken, kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu husus, özelde Müslümanların, genelde bütün Doğu toplumlarının çalışma azminin olmaması, say’ yoksunluğudur. Yusuf Akçura’ya göre, bu durum İslâm’ın Müslümanlar tarafından anlaşılmasından, özellikle kaderin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. O, Sünni Müslümanların itikadda Maturidi ve Eşari mezheplerine bağlı olmalarına rağmen, Hint felsefesinden kaynaklanan kader anlayışının etkisinde kalarak, çalışma azimlerinin yok olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Sami dinleri ve Batı felsefesi dünya saadeti için çalışma ve yükselmeyi tavsiye eder. Bu yüzden, Yusuf Akçura Osmanlı Devleti’nin dağılma sebepleri arasına bu çarpık kader anlayışını koymaktadır⁵¹.

Sırat-ı Müstakim, VI/147, s.276-278. Yusuf Akçura, “Cihad-ı Ekber Dair”, **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale**, s.123-125, 128-129; Yusuf Akçura, “Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde”, **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale**, s.92.

⁴⁸ Yusuf Akçura, “Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde”, **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale**, s.90.

⁴⁹ Yusuf Akçura’ya göre, Cengiz İmparatorluğunu ve Romalıları ayakta tutan, bu devletlerin büyük fetihler yapmalarına sebep olan faktörlerden biriside içki yasağıdır. Ancak İslam’ın kesin emirlerine rağmen “İran’ın bozuk çürütücü şiir ve felsefesi” yüzünden doğuda gelişen içki eğilimine karşı, din adamları ve bilim adamlarını birlikte harekete çağırılmaktadır. Yusuf Akçura, “Sarhoşluğa Karşı”, **Türk Yurdu**, VIII/ 86, s.2651-2655.

⁵⁰ Yusuf Akçura, “Bayram İhtiyacı”, **Türk Yurdu**, V/4, s.953-955.

⁵¹ Yusuf Akçura, “Kader”. **Eski Şura-ı Ümmet’de Çıkan Makalelerimden**, İstanbul, 1903. s.4-8.

Anlaşılabacağı üzere Yusuf Akçura, dinin bir yandan topluma ruh verici yönünden yaralanmak isterken, diğer yandan dinin son yüzyılda geldiği durumu, yani devletin ve müesseselerin dinden sıyrılarak milliyet anlayışı çerçevesinde yeniden yapılanmasını, tekrar kudretli bir var oluş için gerekli görmektir. Onun aşağıdaki ifadeleri, çalışmada anlatmaya çalıştığımız ikircikli yaklaşımını bize net olarak vermektedir. Ona göre, “bir Avrupalı ferdi dinini kaybetmiş ise bile içtimaen dinli kalmıştır. Onlar geçen asrın hükümran büyük feylesoflarına itaat ederek, dinin içtimaen bir emr-ı elzem olduğuna inanmışlardır”⁵². Bu yüzden, Gaspıralı’nın etkisinden dolayı Yusuf Akçura’nın “her türlü uhrevi düşünceden arınmış lâik bir düşünce”⁵³ yapısına sahip olduğu iddia edilemez.

Ayrıca, Yusuf Akçura’nın bu yaklaşımı, Batı’daki düşünce ve hayatın dini tamamen gereksiz kılmadığı fikri üzerine oturmaktadır. Aksine, din toplumun düzeni ve dinamiğinin sağlanması için gerekli görülmektedir. Aslında, onun bu yaklaşımı cumhuriyet öncesi Osmanlı aydınında sıkça görülen, toplumun ve özellikle kurumların değişiminde/dönüşümünde dinden yararlanma şeklinde beliren düşünce ile paralellik arz etmektedir⁵⁴.

⁵² A.g.m., s.954.

⁵³ François Georgean, a.g.e, s. 26-27.

⁵⁴ Cumhuriyet’e kadar İslam dinini dışlamayan bu düşünce tarzı, II. Meşrutiyet döneminin karakteristik özelliği olarak gösterebiliriz. Bu düşünce üretimi bize, zamanın ve coğrafyanın düşünceler üzerindeki tesirini açık bir şekilde göstermektedir. bkz. Fatih M. Sancaktar, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Aydınında Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi(1908-1924): Hüseyin Cahit (Yalçın) Örneği**, Basılmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul, 2005, s.180-185, 316, 318.